

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ім. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

На правах рукопису

ШЕПІТЬКО
Валерій Юрійович

**ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ У КРИМІНАЛІСТИЦІ**

Спеціальність: 12.00.09 — кримінальний процес і
криміналістика; судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків—1996

00739610 (Q)

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого.
Науковий консультант — академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки України, доктор юридичних наук, професор **Коновалова В. О.**

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ:

академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор

Грошевой Ю. М.

доктор юридичних наук, професор

Бахін В. П.

доктор юридичних наук, професор

Лукашевич В. Г.

Провідна організація — Юридичний інститут Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

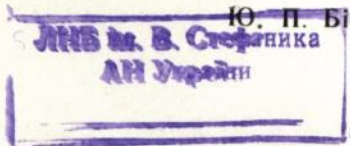
Захист відбудеться «18» серпня 1996 р. о «10» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 02.40.03 по присудженню наукового ступеня доктора юридичних наук в Національній юридичній академії України ім. Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розіслано «5» августа 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
професор

Ю. П. Бітяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Формування правової держави в Україні передбачає необхідність всебічного розвитку демократичних інститутів, пріоритетного забезпечення прав і свобод людини й громадянина, економічного розкріпачення особистості. Реалії суспільно-економічних перетворень зумовлюють переорієнтацію органів попереднього розслідування, прокуратури та суду з традиційно репресивних на органи, діючі за справжніми гуманістичними принципами. Зростання соціальної нестабільності у суспільстві, поширення правового нігілізму, зріст злочинності та її організованих форм вимагають зміцнення законності і правопорядку, підвищення професійної майстерності судово-слідчих працівників, упровадження передових досягнень криміналістичної науки.

Важлива роль у питаннях удосконалення діяльності правоохоронних органів належить теорії криміналістичної тактики, яка визначає наукові основи використання тактичних прийомів, їх варіантність і творчий потенціал. Тактичний прийом виступає основним структурним елементом криміналістичної тактики, являє собою оптимальний спосіб одержання доказової (або іншої) інформації.

У теорії криміналістики дослідженню проблем криміналістичної тактики приділялася значна увага. Вагомий внесок у розвиток її теоретичних проблем зробили Л.Ю.Ароцкер, О.Я.Баєв, В.П.Бахін, Р.С.Белкін, В.Є.Богінський, Н.Г.Бритвич, І.Є.Биховський, Т.В.Варфоломєєва, В.Л.Васильєв, О.М.Васильєв, І.Ф.Герасимов, Ф.В.Глазирін, В.Г.Гончаренко, Ю.М.Грошевой, Г.Г.Доспулов, А.В.Дулов, О.О.Закатов, Г.О.Зорін, Л.М.Карєєва, В.П.Колмаков, В.С.Комарков, В.І.Комісаров, В.О.Коновалова, М.В.Костицький, В.Г.Лукашевич, Г.А.Матусовський, С.П.Митричев, В.І.Попов, М.І.Порубов, О.Р.Ратинов, М.В.Салтєвський, М.О.Селиванов, В.І.Шиканов, І.М.Якимов, Н.А.Якубович та ін. Концептуальним положенням слідчої тактики присвячені докторські дисертації О.М.Васильєва (1960 р.), В.О.Коновалової (1966 р.), В.І.Комісарова (1989 р.).

Роботи названих та інших авторів мають важливе наукове і практичне значення, а їх висновки стосуються предмета криміналістичної тактики, її змісту, принципів, структури. В окремих монографіях, навчальних посібниках, статтях розглядається поняття тактичного прийому,

аналізується його сутність, пропонується класифікація прийомів за різноманітними підставами. Однак і на сьогодні ще в криміналістичній літературі містяться дискусійні погляди на розуміння суті тактичного прийому. До тактичних прийомів деякі автори помилково відносять елементарні організаційні заходи і цілі напрямки діяльності, вимоги кримінально-процесуального закону і використання технічних засобів. Відсутність же єдності поглядів у розумінні сутності прийомів і їх неоднозначне тлумачення породжують суперечність рекомендацій та висновків, утруднюють їх використання у практичній діяльності.

У сучасній криміналістиці тактика провадження окремих процесуальних дій відзначається нерівномірністю розвитку. Розробка тактичних прийомів у теорії тактики подається головним чином прийомами допиту (або окремих його видів). Що ж до прийомів інших слідчих (судових) дій, то вони фактично залишаються недослідженими.

Реалізація тактичних прийомів, їх функціональна залежність вимагають наукового узагальнення фактів і теоретичного переосмислення окремих положень. У криміналістиці тактичні прийоми традиційно розглядаються ізольовано, а не у певних комплексах чи системах. Разом з тим саме комплексне їх використання має проваджуватися у процесі тої чи іншої слідчої (судової) дії. Результативність використання типових систем тактичних прийомів незмірно вище, аніж використання окремо взятих неузгоджених прийомів. Простежити динаміку реалізації тактичних прийомів у їх системах, визначити закономірні зв'язки у процесі їх застосування — одна з найважливіших проблем цього дослідження.

Актуальність обраної теми визначається можливістю упорядкування (систематизації) тактичних прийомів відповідно до об'єктивно існуючих між ними зв'язків (видом процесуальної дії, ситуаційною зумовленістю прийомів, їх цільовою і функціональною спрямованістю тощо). Розробка і пропозиція типових систем тактичних прийомів дозволяє вибирати оптимальну тактику тої чи іншої процесуальної дії в конкретній ситуації, полегшує процес її підготовки, сприяє усуненню можливого виникнення тактичних помилок, знімає ситуацію тактичного ризику.

Викладене, таким чином, свідчить про своєчасність і необхідність постановки і вирішення проблеми систематизації тактичних прийомів як одного з перспективних напрямків у криміналістичній тактиці. Названі обставини зумовили вибір

теми даного дисертаційного дослідження і віднесення проблем, які розглядаються, до актуальних.

Мета дослідження полягає у здійсненні систематизації тактичних прийомів окремих процесуальних дій, встановленні ситуаційної і функціональної залежності останніх, упорядкуванні їх у відповідні системи і підсистеми.

Відповідно до вказаної мети були поставлені і вирішувалися такі **завдання**: дослідити поняття і сутність тактичного прийому в криміналістиці; відмежувати його від інших суміжних понять; проаналізувати джерела і функції тактичних прийомів; розглянути можливі класифікації прийомів у криміналістичній тактиці; встановити психологічний механізм реалізації тактичних прийомів у процесі провадження вербальних і невербальних слідчих (судових) дій; визначити поняття та ознаки системи тактичних прийомів і дослідити її співвідношення з тактичною комбінацією; проаналізувати можливості та передумови систематизації тактичних прийомів; здійснити побудову й розробку систем (підсистем) тактичних прийомів різноманітних слідчих дій (огляду місця події, допиту, обшуку).

Об'єктом дисертаційного дослідження була обрана тактика провадження окремих процесуальних дій, найбільш раціональні й ефективні способи її здійснення, їх взаємозв'язки і взаємообумовленість.

Предмет дослідження складають теоретичні основи систематизації тактичних прийомів у криміналістиці, засновки формування їх систем і підсистем, закономірності реалізації останніх.

Методологія та емпірична база дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають положення теорії пізнання. У процесі розробки проблем були застосовані формально-логічний, системно-структурний, порівняльний, функціональний та інші методи пізнання.

Характер дослідження визначив необхідність використання філософської, соціологічної, психологічної, кримінально-правової, криміналістичної та кримінологічної літератури, а також сучасного наукового апарату логіки, кібернетики, інформатики, теорії управління і теорії ігор, інших галузей знань.

Правовою основою дослідження послужили: Конституція України, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство України, нормативні акти, регулюючі організацію і діяльність правоохоронних органів, постанови Пленумів Верховного Суду України, накази Генерального

Прокурора та Міністерства внутрішніх справ України.

Емпіричну базу дослідження являють собою: результати анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС різних областей України, що провадилися за спеціально розробленими методиками щодо загальних положень тактики провадження окремих процесуальних дій (опитано 350 чол.) і специфіки тактики огляду місця події, допиту, обшуку (опитано 400 чол.); результати вибіркового вивчення і узагальнення 300 кримінальних справ з окремих категорій злочинів за 1988-1996 рр.; результати здійснених кафедрою криміналістики Національної юридичної академії України узагальнень кримінальних справ, у проведенні яких брав участь автор; результати узагальнення та аналізу матеріалів опублікованої слідчої і судової практики.

Наукова новизна. Дисертація є першим у криміналістичній науці монографічним дослідженням теоретичних проблем систематизації тактичних прийомів. У ній обґрунтовується низка нових концептуальних у теоретичному плані і важливих для юридичної практики понять, положень та висновків:

1. Пропонується визначення поняття тактичного прийому як способу провадження процесуальної дії. Такий спосіб має бути найбільш раціональним і ефективним тільки в певних ситуаціях. Доводиться, що відмінність тактичного прийому від інших способів дії (організаційних, підготовчих, технічних та ін.) полягає у його психологічній суті, в особливостях психологічного механізму його реалізації.

2. Обґрунтовується положення про те, що тактичний прийом має відповідати вимогам: законності, етичності, науковості, вибіркості, пізнавальної цінності. У зв'язку з цим визначаються принципи допустимості застосування способів дії в кримінальному судочинстві.

3. Зроблена спроба дослідити джерела тактичних прийомів, визначити їх природу.

4. Доводиться, що тактичні прийоми виконують різноманітні функції, які залежать від особливостей процесуальної дії, її цільової спрямованості та ситуаційної обумовленості. Численність функцій тактичних прийомів дозволила розділити їх на загальні, характерні для низки процесуальних дій (пізнавальні, прогностичні, комунікативні, регулятивні), й окремі, притаманні одній дії, які є відбиттям, диференціацією загальних функцій.

5. Розглядаються різні підстави класифікації тактичних прийомів. Обстоюється думка, що найбільш прийнятними

підставами їх поділу є: а) вид процесуальної дії; б) діапазон застосування; в) об'єкт спрямованості (або сфера реалізації); г) ситуаційна варіантність; д) характер інформації.

6. Досліджуються психологічні основи використання тактичних прийомів у процесі провадження вербальних і невербальних процесуальних дій. Обґрунтовується висновок, що тактичний прийом є носієм психологічного впливу, формою його реалізації.

7. Аргументується теза, що у процесі здійснення правосуддя мають місце різні види психологічних впливів. Визначається можливість їх класифікації за декількома підставами: а) цільовою спрямованістю; б) складністю; в) способом здійснення; г) інформаційно-пізнавальним призначенням.

8. Формулюється визначення поняття системи тактичних прийомів. Зроблена спроба виокремити своєрідність загальних ознак цієї системи, які стосуються її цілісності, структурності, взаємозалежності з середовищем, ієрархічності, численності опису. Вводяться до наукового обігу специфічні ознаки (властивості) системи тактичних прийомів: а) цільова спрямованість; б) вибірковість; в) динамічність; г) варіантність; д) алгоритмічність.

9. Визначаються переваги систем тактичних прийомів перед їх простим переліком, групами та блоками. Аналізується співвідношення понять "система тактичних прийомів" і "тактична комбінація".

10. Доводиться необхідність упорядкування тактичних прийомів відповідно до об'єктивно існуючих між ними закономірних зв'язків. Пропонується не абстрактне (ізольоване) дослідження тактичних прийомів, а вивчення їх у процесі реалізації, в діяльності. Систематизація тактичних прийомів дозволяє встановити їх місце, спрямованість, функції, логічний порядок і послідовність.

11. Обґрунтовується положення про те, що використання тактичних прийомів ситуаційно обумовлено; це виступає передумовою у розробці їх систем і підсистем. Побудова останніх тісно пов'язана з формуванням типових слідчих (судових) ситуацій і ситуацій процесуальних дій.

12. Розглядається сутність тактичного ризику в судово-слідчій діяльності, визначаються критерії його допустимості, прогнозуються шляхи його зниження й усунення. Показано, що застосування тих чи інших тактичних прийомів у ситуації тактичного ризику дозволяє її регулювати.

13. Здійснена побудова систем (підсистем) тактичних

прийомів щодо таких слідчих дій, як огляд місця події, допит, обшук. Найбільш оптимальні сукупності прийомів запропоновані до відповідних їм ситуацій.

14. Аргументується необхідність підрозділу ситуацій огляду місця події в залежності від характеру відображення події злочину (подія злочину має справжнє відображення; подія злочину має неповне відображення; подія злочину не знаходить свого явного відображення; подія злочину має фальшиве відображення).

15. Досліджується динамічна залежність ситуацій допиту і систем тактичних прийомів, що сприяють установленню психологічного контакту, спонуканню до дачі свідчень, уточненню показань і усуненню в них суперечностей, актуалізації в пам'яті забутого, викриттю неправди, усуненню перекручень при добросовісній помилці допитуваного. Дається аналіз внутрішньої побудови окремих систем (підсистем) прийомів, визначені можливості їх дії у процесі використання.

16. Рекомендується декілька підстав класифікації типових систем тактичних прийомів обшуку в залежності: а) від присутності (чи відсутності) обшукуваного під час обшуку; б) від ставлення обшукуваного до пропозиції слідчого видати те, що шукають; в) від ставлення обшукуваного до самого обшуку; г) від передбаченого способу зберігання предмета пошуку. Демонструється взаємозв'язок ситуацій обшуку і систем тактичних прийомів, пропонуються доцільні комплекси останніх.

17. Розроблена орієнтуюча програма для БОМ: "Системи тактичних прийомів окремих процесуальних дій".

Виходячи з викладеного на захист виносяться:

1) концепція систематизації тактичних прийомів у криміналістиці;

2) основи побудови систем (підсистем) тактичних прийомів окремих процесуальних дій (огляду місця події, допиту, обшуку).

Теоретична і практична значущість роботи. Дисертація є першим комплексним дослідженням проблем упорядкування (систематизації) тактичних прийомів, формування їх відповідних систем і підсистем. Сформульовані в роботі положення, висновки, пропозиції та рекомендації істотно поглиблюють і розвивають теорію криміналістичної тактики (її понятійний апарат, структуру, зміст), інтерпретують на новій науковій основі тактику провадження слідчих (судових) дій.

Розроблені типові системи тактичних прийомів можуть

бути використані у судово-слідчій практиці і надавати організаційну та методичну допомогу працівникам правоохоронних органів. Впровадження елементів алгоритмізації в тактику окремих процесуальних дій сприяє швидшому виявленню ефективних тактичних рішень.

Положення і висновки дисертації можна застосувати при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних і методичних посібників, у викладанні курсів криміналістики та психології (загальної і правової), у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація є результатом багаторічної науково-дослідницької роботи автора по вивченню проблем систематизації тактичних прийомів у криміналістиці. Теоретичні висновки і положення, наукові погляди й ідеї, а також практичні рекомендації дисертаційного дослідження відображені в опублікованій автором монографії, текстах лекцій, методичних розробках, наукових статтях, тезах доповідей та наукових повідомлень, обсяг яких складає 25 друк. арк.

Основні положення дисертації обговорювалися: на регіональній науково-практичній конференції “Правова реформа і проблеми її реалізації” (Краснодар, 1989 р.); обласній конференції молодих вчених та здобувачів “Реформа політико-правової системи радянського суспільства і зміцнення соціалістичного правопорядку” (Харків, 1990 р.); міжрегіональній науковій конференції молодих вчених та здобувачів “Проблеми удосконалення законодавства України і практики його застосування” (Харків, 1991 р.); міжрегіональній науковій конференції молодих вчених та здобувачів “Правове регулювання державного будівництва в Україні і проблеми вдосконалення законодавства” (Харків, 1992 р.); наукових читаннях, присвячених 60-річчю Харківської психологічної школи “Актуальні проблеми сучасної психології” (Харків, 1993 р.); науково-практичній конференції “Правова система України: теорія і практика” (Київ, 1993 р.); науково-практичній конференції за підсумками науково-дослідних робіт, виконаних професорсько-викладацьким складом Української юридичної академії у 1992 р. (Харків, 1993 р.); науково-практичній конференції за підсумками науково-дослідних робіт, виконаних професорсько-викладацьким складом Української державної юридичної академії у 1993 р. (Харків, 1994 р.); республіканській науково-практичній конференції “Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку” (Харків, 1995 р.); Українсько-Аме-

риканській конференції “Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Україні” (Київ, 1996 р.).

За результатами дослідження на адресу Генеральної прокуратури України була надіслана доповідна записка і дискета з програмою для персональної ЕОМ IBM PC/AT: “Системи тактичних прийомів окремих процесуальних дій” (1996 р.). Пропозиції та рекомендації дисертанта знайшли застосування в апаратах прокуратури й УМВСУ м.Харкова та Харківській області.

Основні теоретичні висновки і практичні рекомендації, одержані в результаті дисертаційного дослідження, обговорювалися і були схвалені на засіданнях кафедри криміналістики Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (1995-1996 рр.). Одержані дисертантом результати використовуються у навчальному процесі названої Академії та інших юридичних вузів і факультетів, а також у науково-дослідницькій роботі студентів. За темою дисертації автором опубліковано: текст лекції “Тактика допиту” (Харків, 1992 р.) і конспект лекції “Тактика огляду місця події” (Харків, 1994 р.); Плани і методичні вказівки до практичних та лабораторних занять з криміналістики (Харків, 1993 р.; Харків 1994 р.) (у співавторстві); Роздавальний матеріал до практичних занять студентів з курсів “Криміналістика” і “Психологія” “Системи тактичних прийомів допиту” (Харків, 1994 р.) (у співавторстві); розроблена комп’ютерна програма для персональної ЕОМ “Системи тактичних прийомів окремих процесуальних дій”.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять 11 глав, висновку, додатку та бібліографії. Архітектоніка роботи обумовлена цілями, предметом і логікою проведеного дослідження.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність, мета, предмет і структура дослідження, визначається його методологічна основа, відзначається наукова новизна дисертації, розкриваються її теоретична і практична значущість, форми апробації результатів дослідження і впровадження їх у практику.

Розділ перший “Тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики” присвячений головному елементу криміналістичної тактики — тактичному прийому, його поняттю, сутності, видам, функціям, механізму реалізації.

У главі 1 — Поняття тактичного прийому в криміналістиці — аналізуються два основних напрямки у поглядах на сутність тактичного прийому: розгляд його як “своєрідної наукової рекомендації” (О. М. Васильєв) і як “способу дії чи лінії поведінки” (Р. С. Белкін). Обґрунтовується позиція, що тактичний прийом необхідно визначати як спосіб дії. Підставами для цього є такі думки: а) визначення поняття тактичного прийому як наукової рекомендації містить вказівку на джерело його формування і не відбиває самої суті прийому; б) в етимологічному розумінні слово “прийом” означає спосіб при здійсненні чого-небудь, рекомендація ж — це тільки порада, побажання; в) спосіб показує практичну реалізацію прийому, тоді як рекомендація існує лише абстрактно. Дисертант не згоден з тим, що тактичний прийом — це не тільки спосіб дії, але й лінія поведінки. На думку автора, лінія поведінки повинна являти собою самостійну криміналістичну категорію — систему тактичних прийомів або тактичну комбінацію.

У роботі доводиться положення, що тактичним прийомом може виступати не будь-який спосіб по здійсненню процесуальної дії, а лише найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях. Такий висновок, однак, не дозволяє відмежувати тактичний прийом від інших способів дії (підготовчих, організаційних, технічних). На думку автора, відмінність тактичного прийому від інших способів дії полягає в особливостях психологічного механізму його реалізації, пов'язаних з: психологічною спрямованістю прийомів (сприяючих викриттю неправди, актуалізації забутого, відтворенню події минулого, виявленню прихованого); безпосередньою або опосередкованою взаємодією між слідчим (суддею) та його респондентами в процесі використання прийомів; психологічним ефектом від застосування прийомів (одержанням об'єктивних показань, виявленням слідів злочину, встановленням місцезнаходження тайника тощо).

З урахуванням викладеного автор вважає можливим визначити тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації і який є найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях.

Особлива увага у цій главі надається вимогам, поставленим до тактичних прийомів (законності, етичності, науковості, вибірковості, пізнавальної цінності), критеріям їх допустимості, визначенню сутності “слідчих хитрощів” (“пси-

хологічних пасток”) та їх співвідношенню з прийомом. Розглядаються дискусійні позиції про характер взаємозв’язку і розмежування тактичних прийомів і процесуального порядку провадження слідчих (судових) дій. Автор дійшов висновку, що кримінально-процесуальний закон не повинен містити тактичні прийоми, тому що, по-перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах, походить з них і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма, якщо вона навіть і альтернативна, не може бути тактичним прийомом в силу того, що вона має приписуючий, або обов’язковий, характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом більш гнучкий, його застосування визначається ситуаційною зумовленістю, яку законодавець в деталях передбачити не може, а може уявити і призначити тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований “у всіх випадках”, а застосування його буде оптимальним, лише за певних умов, обставин, ситуацій.

У главі 2 — Джерела та функції тактичних прийомів — відзначається, що криміналістична тактика походить з ґалузей наукового знання, які стоять у витоків створення прийомів, визначаючих їх ефективність і раціональність. Стверджується, що криміналістика не механічно використовує положення спеціальних наук, а творчо пристосовує їх відповідно до специфічних умов пізнання.

Розгляд можливості використання даних окремих наук (логіки, психології, лінгвістики, теорії ігор, НОП та ін.) приводить автора до висновку, що ізольоване вивчення окремих теоретичних джерел є умовним. Будь-який тактичний прийом завжди має декілька таких джерел. Так, постановка тих чи інших запитань допитуваному ґрунтується на даних: логіки (логічна природа запитання, його вид і форма); психології (запитання є носієм психологічного впливу); лінгвістики (запитання має бути правильно сформульовано з точки зору мовознавства). Пред’явлення доказів базується на даних: психології (сприймання доказів з метою актуалізувати забуте, викрити неправду тощо); логіки (визначність і послідовність їх пред’явлення); теорії ігор (вибір моменту пред’явлення доказів за допомогою імітації міркувань респондента, прогнозування результату реалізації прийому та ін.). Для формування тактичних прийомів автор вважає важливим використання не тільки теоретичних джерел, а й слідчої (судової) практики.

Дисертант зробив спробу визначити функціональну

спрямованість тактичних прийомів, вияснити їх роль і призначення. Він пропонує на розгляд загальні функції тактичних прийомів (притаманні низці процесуальних дій) і підрозділяє їх на такі види: а) пізнавальні (зумовлені одержанням доказової або іншої інформації); б) прогностичні (пов'язані з передбаченням власних дій слідчого (судді), дій інших учасників процесу розслідування (судового розгляду) і можливістю керування проваджуваною діяльністю); в) комунікативні (характерні процесу спілкування поміж слідчим (суддею) та іншими учасниками в межах процесуальних дій); г) регулятивні (припускаючи можливість прийомів впливати на слідчу (судову) ситуацію або ситуацію процесуальної дії, змінювати їх). Визначає автор і окремі функції, притаманні внутрішньому змісту певної процесуальної дії. Окремі функції відображають специфіку відбиття загальних функцій в конкретних умовах слідчої (судової) дії. Зокрема, в процесі допиту загальні функції тактичних прийомів (пізнавальна і комунікативна) знаходять своє відбиття у таких окремих функціях, як функція викриття, функція спонукання, функція корекції. Для обшуку характерні такі окремі функції, як діагностична, пошукова, функція усунення протидії обшукуваного, стимулювання його до спілкування, отримання від нього пошукової інформації та ін. Розгляд функціонального призначення тактичних прийомів дозволяє визначити їх місце в реалізації тої чи іншої процесуальної дії, встановити порядок їх застосування, намітити основи їх систематизації.

У главі 3 — Класифікація тактичних прийомів — досліджується різноманітність тактичних прийомів, можливість поділення їх на певні види. Аналізуються різні класифікації тактичних прийомів, що пропонуються в криміналістичній теорії як оптимальні (О.М.Васильєв, І.Ф.Герасимов, В.С.Комарков, М.О.Селиванов, С.Ю.Якушин та ін.).

Підставою класифікації має виступати певна об'єктивна закономірність, яка дозволяє поділяти тактичні прийоми на ті чи інші види, відносити їх до відповідної групи. Класифікація тактичних прийомів повинна сприяти пізнанню їх сутності у всіх різновидах, визначенню закономірних зв'язків між окремими з них, встановленню відмінних властивостей та ознак. На думку автора, викликають заперечення ті підстави класифікації тактичних прийомів, в основі яких лежить неправильне розуміння сутності тактичних прийомів або які мають довільний характер.

У дисертації аргументується важливість класифікації

тактичних прийомів за такими підставами: 1) за видом процесуальної дії (тактичні прийоми огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для упізнання тощо); 2) за діапазоном застосування (тактичні прийоми, що використовуються під час здійснення тільки окремих або декількох (богатьох) слідчих (судових) дій); 3) за об'єктом спрямованості (тактичні прийоми, спрямовані на психологічний вплив на людину, на дослідження матеріального середовища); 4) за ситуаційною варіантністю (тактичні прийоми, диференційовані в залежності від ситуацій процесуальної дії); 5) за характером інформації (тактичні прийоми, засновані на словесній, матеріалізованій, логіко-розумовій інформації).

Дисертант вважає недостатнім обмежуватися переліком тактичних прийомів, групуванням їх за окремими підставами, не співвідносячи їх з цілями, завданнями, ситуаціями процесуальних дій. Існує настійна необхідність побудови окремих систем тактичних прийомів, які полегшать слідчому або судді пошук необхідного способу дії і оптимізують тим самим їх практичну реалізацію. Тому автор розглядає класифікацію тактичних прийомів як передумову їх систематизації.

У главі 4 — Психологічні основи використання тактичних прийомів — досліджуються психологічні закономірності реалізації тактичних прийомів, специфіка їх застосування у вербальних і невербальних процесуальних діях. Доводиться, що за своєю спрямованістю тактичний прийом використовується у процесі взаємодії між такими особами та об'єктами: 1) слідчим (суддею) і особою, яка вчинила злочин (або іншою особою); 2) слідчим (суддею) і речами — носіями матеріальних відображень про злочин та його учасників. Обґрунтовується специфіка двох видів взаємодії: безпосередньої, коли особа, яка скоїла злочин, чи інші особи зазнають впливу; опосередкованої, коли слідчий (суддя) через матеріальні об'єкти одержує інформацію про дії, скоєні злочинцем.

У роботі приділяється увага особливостям психологічного впливу в судово-слідчій діяльності, його видам, критеріям допустимості засобів впливу. Визначається співвідношення між психологічним впливом і тактичним прийомом за двома основними позиціями: тактичний прийом є носієм психологічного впливу, практичною реалізацією методів впливу; психологічні методи впливу не можуть бути застосовані поза тактичних прийомів, бо психологічний вплив трансформується в тактичні прийоми.

За переконанням дисертанта, тактичні прийоми повинні мати високоморальні параметри, які не допускають приниження людини. З практичної діяльності слідчого (судді) слід усунути прийоми, що мають характер завуальованого обману, що ґрунтуються на неправдивій інформації або необізнаності осіб, що передбачають використання впливу на психіку людини магнітних бур, екстрасенсорики, гіпнозу. Разом з тим проведене автором анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС України показує, що 54% опитаних у своїй діяльності застосовували методи незаконного впливу. З них фізичне насильство — 3,7%; погрози — 14,7%; обман — 29,8%; введення в оману щодо наявності доказової інформації — 92,6%; культурну відсталість і релігійні забобони — 22,2%; аморальні спонування — 5,5%. А 9% опитаних у своїй діяльності використовували прийоми, що ґрунтуються на впливі екстрасенсорики, магнітних бур, гіпнозу, вважаючи, що такі прийоми можуть дати позитивні результати.

Психологічний вплив у процесі використання тактичних прийомів передбачає необхідність прийняття до уваги психічного стану особи, яка зазнає такого впливу. Використання тактичних прийомів може: а) позитивно впливати на процес спілкування і сприяти усуненню небажаного стану психіки; б) не змінювати психічного стану учасника кримінального судочинства; в) викликати небажаний стан психіки.

Реалізація тактичних прийомів у процесі здійснення невербальних процесуальних дій показує особливу значущість використання рефлексивного мислення слідчим (суддею). Імітація мислення і дій злочинця дозволяє відтворити модель події, що відбулася, сприяє визначенню напрямків пошуку інформації.

Розділ другий "Теоретичні основи систематизації тактичних прийомів" присвячений поняттю системи тактичних прийомів, передумовам їх систематизації, ситуативній зумовленості та специфіці реалізації. У главі 1 — Система тактичних прийомів: поняття і ознаки — досліджуються загальні системні ознаки і властивості системи тактичних прийомів, пропонується її визначення. Загальними системними ознаками, характерними для системи тактичних прийомів, визначаються: 1) цілісність системи, елементи якої мають бути безпосередньо або опосередковано взаємопов'язані і вибірково взаємодіяти між собою, тобто система повинна функціонувати як деякий цілісний ансамбль. Кожний так-

тичний прийом має посідати певне місце в системі і виконувати необхідні функції. Системі повинні бути притаманні нові інтегральні властивості, які не входять порізно до складових системи елементів; 2) наявність певної структури, яка передбачає існування відповідних підсистем і окремих тактичних прийомів, залежних від цілей і ситуацій. Розташування тактичних прийомів у системі пов'язано з їхньою тактичною доцільністю та ефективністю використання у певній послідовності; 3) взаємозалежність системи тактичних прийомів і середовища, яке в даному випадку слід розуміти як зовнішні щодо конкретної системи об'єкти (місце події чи обшуку, психіка допитуваного тощо). У процесі взаємодії між системою прийомів та об'єктом відбувається їх взаємний вплив. Під час взаємодії системи і середовища перша виступає активним компонентом; 4) ієрархічність системи прийомів, яка виступає як компонент більш широкої системи — системи криміналістичної тактики. В свою чергу, кожен компонент системи тактичних прийомів (огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для упізнання та ін.) може розглядатися як система (або підсистема), диференційована відповідно до мети і ситуаційної зумовленості; 5) численність опису кожної системи. Система тактичних прийомів може співпадати за формою прийомів, але відрізнятися за їх конкретним змістом і особливостями використання.

Автор пропонує до розгляду і специфічні ознаки (властивості) системи тактичних прийомів, до яких відносить: 1) цільову спрямованість — відповідність цілям процесуальної дії; 2) вибірковість — можливість ефективної роботи тільки у певній ситуації; 3) динамічність і гнучкість — наявність широкого діапазону проявів у своєму конкретному змісті і особливостях використання. У цьому плані необхідно враховувати: а) динамічність порогу спрацювання системи, що може статися на різних етапах її використання; б) можливість спрацювання системи у відсутності того чи іншого тактичного прийому, що є її компонентом; 4) варіантність — множинність слідчих (судових) дій, а також різноманітність ситуацій, які обумовлюють і варіантність систем (підсистем) тактичних прийомів; 5) алгоритмічність — своєрідність алгоритмів для слідчого чи судді у процесі використання тактичних прийомів системи. Алгоритмічність полягає в тому, що системи приписують певний порядок використання тактичних прийомів — їх форму, зміст, послідовність застосування тощо.

Цільова спрямованість, ситуаційна обумовленість,

алгоритмічність систем тактичних прийомів дозволяють передбачити настання певного результату. Дисертантом розроблена і запропонована орієнтуюча програма моделювання систем тактичних прийомів окремих процесуальних дій (огляду місця події, допиту, обшуку) для персональної ЕОМ IBM PC/AT.

Глава завершується визначенням поняття системи тактичних прийомів як упорядкованої сукупності (комплексу) взаємопов'язаних і взаємозумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість і вибірковість у процесі реалізації.

У главі 2 — Ситуаційна обумовленість тактичних прийомів — розглядається поняття слідчої (судової) ситуації і ситуації процесуальної дії, визначається їх вплив на вибір тактичних прийомів і формування систем останніх. У дисертації аналізуються різні погляди щодо сутності слідчої ситуації в її широкому і вузькому розумінні (В.П.Бахін, Р.С.Белкін, В.К.Гавло, І.Ф.Герасимов, О.Н.Колесниченко, В.О.Образцов та ін.). Дисертант солідаризується з думкою тих авторів, які визначають слідчу ситуацію як сукупність інформаційних даних на тому чи іншому етапі розслідування злочинів. Слідча (судова) ситуація має динамічний характер. Ситуація — це певний стан розслідування (судового розгляду), який змінюється. На неї можуть впливати різноманітні чинники, в силу яких може відбуватися її змінювання. Змінювання ситуації може бути також пов'язано з правильною (або, навпаки, неправильною) реалізацією тактичних прийомів (їх систем), які сприяють отриманню певної інформації.

У роботі акцентується увага на окремі види ситуацій (конфліктні, проблемні, безвихідні та ін.), пропонуються їх основні характеристики й ознаки. Аргументується теза про можливість типізації слідчих (судових) ситуацій і ситуацій процесуальних дій. Знання типових ситуацій дозволить не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але й вибрати такі тактичні прийоми, які є найбільш оптимальними. На думку автора, взаємозв'язок між вибором тактичних прийомів і слідчою ситуацією полягає в тому, що така залежність дозволяє: а) визначити перелік тактичних прийомів слідчої дії; б) здійснити вибір тих чи інших тактичних прийомів, обумовлених тими фактичними даними, які мають місце; в) визначити характер тактичних прийомів, їх конкретний зміст; г) встановити послідовність реалізації тактичних прийомів з урахуванням існуючої

інформації. Можливість побудови типових ситуацій виступає передумовою формування систем і підсистем тактичних прийомів окремих процесуальних дій.

У главі 3 — Систематизація тактичних прийомів у криміналістичній тактиці. Історія виникнення і розвитку проблеми — пропонується історичний екскурс у становлення криміналістичної тактики як системи прийомів, визначаються місце і роль тактичного прийому в структурі тактики, обґрунтовується необхідність упорядкування тактичних прийомів, приведення їх у відповідні системи і підсистеми. На даний час рівень розвитку криміналістичної науки дозволяє не тільки ізольовано розглядати окремі тактичні прийоми процесуальних дій, але й встановлювати взаємозв'язки і взаємозалежність між ними, виявляти окремі комплекси прийомів у вигляді їх систем, прослідкувати їх функціонування. Анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС України підтверджують тезу про необхідність розробки і побудови систем тактичних прийомів. На запитання анкети про те, як ними використовуються тактичні прийоми під час процесуальної дії, 86 % опитаних відповіли "в комплексі" і лише 14% — "ізольовано".

Дисертант аналізує різноманітні підходи до упорядкування тактичних прийомів у криміналістиці: об'єднання в групи (О.М.Васильєв, Г.Г.Доспулов, О.О.Шмідт та ін.), формування їх блоків (В.Г.Гончаренко, Ф.М.Сокиран), поєднання у формі тактичних комбінацій (Р.С.Белкін, А.В.Дулов, А.Е.Михальчук). Автор показує недоліки таких підходів і доходить висновку про доцільність упорядкування тактичних прийомів на основі їх систематизації. Така систематизація передбачає виконання синтетичної функції, пов'язаної з об'єднанням тактичних прийомів у різноманітні сполуки відповідно до об'єктивно існуючих між ними закономірних зв'язків. Система тактичних прийомів процесуальної дії має являти собою не просту їх сукупність, не будь-який перелік, а лише таку побудову, яка передбачає організацію їх у вигляді цілісного утворення, у якому складові його компоненти взаємопов'язані між собою, посідають відповідне місце у певній послідовності і виконують необхідні функції. Складність систематизації тактичних прийомів пов'язана з двома основними причинами: з відсутністю єдності у розумінні тактичного прийому і з нерозробленістю тактики (тактичних прийомів) окремих слідчих і судових дій. Тому побудова систем (підсистем) тактичних прийомів окремих процесуальних дій передбачає необхідність дослідження: а) природи

слідчих (судових) дій та їх цільової спрямованості; б) ситуаційної обумовленості тактичних прийомів і типових ситуацій процесуальних дій; в) сутності тих чи інших тактичних прийомів та їх функціональних можливостей.

У главі 4 — Проблема тактичного ризику в криміналістиці — досліджується психологічна природа ризику, умови його застосування у судово-слідчій діяльності. Автор сформулював такі ознаки тактичного ризику: а) це дія слідчого чи судді у проблемній ситуації; б) результати виконання такої дії не можуть бути заздалегідь чітко прогнозовані; в) у виборі різних дій, прийомів, засобів тощо має місце альтернатива; г) при реалізації тактичного рішення допускається можливість настання негативних наслідків; д) настання шкідливих наслідків зводиться до мінімуму.

Тактичний ризик можна прогнозувати щодо окремої процесуальної дії чи тактичних прийомів (або їх систем) її провадження. Обрання тактики в ситуації тактичного ризику передбачає необхідність дотримання таких положень: а) прогнозування можливого настання результатів внаслідок реалізації тактичного рішення; б) варіювання існуючою доказовою інформацією; в) визначення допустимості тактичного ризику в конкретній ситуації. Прагнення взагалі уникнути ризику нереально: завдання полягає в тому, щоб вибрати стратегію найменшого тактичного ризику, передбачити настання можливих наслідків.

Тактичний ризик може належати до системи прийомів у цілому (на випадок ускладнень з визначенням ситуації чи можливістю несприятливого її змінення) або до окремих її прийомів (коли має місце дефіцит інформації). У процесі реалізації системи її тактичні прийоми наповнюються конкретним змістом відповідно до обставин злочину та інших фактичних даних. В умовах тактичного ризику окремі елементи системи можуть залишитися незатребуваними через наявність прогалин в інформації (недостатність доказів) або сумнівність її якості.

У роботі обґрунтовується положення про те, що здійснення систематизації тактичних прийомів, розробка і пропозиція їх типових систем дозволяють зменшити ступінь тактичного ризику. На думку автора, зниження чи усунення ризику пов'язано з двома основними моментами: з можливістю вибору комплексу тактичних прийомів, найбільш доцільних у відповідній ситуації, і з можливістю заміни і застосування іншої системи прийомів, якщо ситуація буде недостатньо чітко прогнозована або система не буде працювати.

Розділ третій "Побудова систем тактичних прийомів окремих слідчих дій" присвячений розробці і формулюванню систем (підсистем) тактичних прийомів різних за своєю природою слідчих дій: огляду місця події, допиту, обшуку.

У главі 1 — Системи тактичних прийомів огляду місця події — аналізується стан тактики огляду місця події в теорії криміналістики, обґрунтовується ситуаційний підхід до побудови систем тактичних прийомів огляду, пропонуються окремі системи тактичних прийомів.

У криміналістичній літературі тактика огляду місця події до цього часу залишається недостатньо розробленою. Тактичні прийоми огляду підмінюються стадіями, методами і способами пересування. Розробку тактики огляду місця події пов'язують тільки з удосконаленням і доцільністю використання технічних засобів.

У дисертації акцентується увага на відсутності єдності поглядів щодо поняття огляду місця події. Автор приєднується до думки тих криміналістів (О.М.Васильєв, А.В.Дулов, В.П.Колмаков, М.В.Терзів та ін.), які виділяють безпосередність сприйняття як суттєву ознаку огляду. Безпосереднє сприйняття слідчим обстановки, слідів, знаряддя злочину править за передумову у відтворенні характеру події, що відбулася. Місце події і його матеріальна обстановка є відбиттям наслідків певної події, відображенням, зовнішньою формою виявлення змісту цієї події.

Залежно від характеру відображення події злочину дисертант пропонує на розгляд такі типові ситуації огляду місця події: 1) подія злочину має справжнє відображення (на цей випадок у слідчого відсутні будь-які сумніви щодо характеру події, що відбулася, та осіб, які причетні до неї. Має місце достатній обсяг інформації, який дозволяє робити висновок про вірогідність події); 2) подія злочину має неповне відбиття (якщо подія злочину повністю не відобразилася на місці події у процесі скоєння злочину або коли після скоєння злочину відбулося змінення об'єктів огляду — слідів та речових доказів); 3) подія злочину не знаходить свого явного відображення (така ситуація може виникнути у випадках, коли знищені дані на місці події або коли подія в цьому місці не відбувалася); 4) подія злочину має фальшиве відображення (ця ситуація передбачає відображення не події злочину, а іншої події, її інсценування).

Кожній з названих ситуацій огляду місця події рекомендується оптимальна система тактичних прийомів. Автором передбачаються такі системи тактичних прийомів: 1) система

тактичних прийомів при справжньому відображенні події злочину; 2) система тактичних прийомів при неповному відображенні події злочину; 3) система тактичних прийомів при відсутності явного відображення події злочину; 4) система тактичних прийомів при фальшивому відображенні події злочину.

Таким системам притаманні найбільш раціональні й ефективні комплекси прийомів, які повинні забезпечити встановлення максимальної кількості інформації на місці події. Так, до системи тактичних прийомів при справжньому відображенні події злочину належить: 1) зіставлення первинних даних і обстановки місця події з метою виявлення слідів злочину; 2) аналіз окремих слідів на місці події; 3) моделювання події, що відбулася. Анкетування слідчих прокуратури та МВС України, проведене автором, дозволило встановити, що 74% опитаних вважають доцільним застосовувати вказані прийоми системи, а 52% — підтримують запропоновану послідовність їх реалізації.

Заслуговує увагу система тактичних прийомів при фальшивому відображенні події злочину. Розглядувана система спрямована на вичленення негативних обставин, що несуть собою інформацію не про дійсну подію, а про дані, які порушують звичайне співвідношення причини і слідства — про інсценування злочину. Названа система передбачає: 1) зіставлення інформації місця події з традиційним, звичайним ходом події; 2) зіставлення інформації місця події з типовими аналогами; 3) зіставлення слідів (предметів) з довідковими даними; 4) зіставлення слідів (предметів), виявлених на місці події, між собою; 5) зіставлення даних місця події з точно встановленими доказами по справі. Доцільність даної системи прийомів підтверджується результатами анкетування слідчих прокуратури та МВС України. На думку опитаних, у ситуації фальшивого відображення події злочину як тактичні прийоми можуть бути використані: зіставлення даних місця події з точно встановленими доказами по справі (72% слідчих); зіставлення між собою слідів (предметів), виявлених на місці події (60%); зіставлення інформації місця події з традиційним, звичайним ходом події (56%); зіставлення слідів (предметів) з довідковими даними (52%); зіставлення інформації місця події з типовими аналогами (48%); інше (16%). Узагальнення анкетних даних свідчить, що 62% опитаних вважають за необхідне використовувати вказані тактичні прийоми у певних комплексах, а 24% вважають за доцільне застосовувати у своїй практиці тактичні прийоми у запропонованій послідовності.

Дисертант пропонує інтерпретацію окремих тактичних прийомів, що входять до системи, розкриває їх сутність, показує особливості їх реалізації. Разом з тим відзначається, що тактичні прийоми системи мають певною мірою загальний характер. Їх подальша диференціація обумовлена видом злочину та його індивідуальними особливостями.

У главі 2 — Системи тактичних прийомів допиту — досліджується інформаційна сутність допиту, визначаються можливості систематизації тактичних прийомів, здійснюється побудова їх систем і підсистем. У роботі обґрунтовується теза, що допит можна розглядати як інформаційний процес, якому притаманна властива йому структура. Різноманітність інформації у процесі допиту, її структура показують їх взаємозв'язок з тактикою, виступають передумовою у визначенні тих ситуацій, які передбачають необхідність використання відповідних систем тактичних прийомів.

У дисертації розглядаються такі типові ситуації допиту: 1) повідомлення правдивих показань; 2) добросовісна помилка допитуваного; 3) суперечності у показаннях допитуваного; 4) відмова від давання свідчень; 5) повідомлення неправдивих показань. Побудова і використання систем тактичних прийомів допиту залежать не тільки від ситуаційної обумовленості, але й мети допиту, його виду, процесуального стану допитуваного та інших чинників.

Вивчення теоретичних положень, аналіз слідчої практики дозволили автору виділити системи тактичних прийомів допиту, що мають за ціль: 1) встановлення психологічного контакту з допитуваним; 2) спонукання його до давання показань; 3) уточнення свідчень і усунення в них суперечностей; 4) актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного; 5) викриття неправди; 6) усунення перекохань при добросовісній помилці допитуваного. Запропоновані системи тактичних прийомів можуть містити у своєму складі підсистеми прийомів, що обумовлено можливістю конкретизації мети тої чи іншої системи і відмінністю в процесуальному становищі допитуваного. Автор досліджує роботу систем (підсистем) тактичних прийомів у процесі допиту, демонструє схематичну модель їх реалізації і пропонує її опис.

При дослідженні окремих систем тактичних прийомів допиту приділяється увага проблемі встановлення психологічного контакту, його характеристикам і ознакам. Дисертант аналізує способи встановлення психологічного контакту, що пропонуються у криміналістичній літературі

(А.В.Дулов, Ф.В.Глазирін, В.Г.Лукашевич). Обґрунтовується висновок, що упорядкування тактичних прийомів передбачає необхідність врахування цілей встановлення психологічного контакту. В цьому плані пропонується дві підсистеми прийомів: сприяюча адаптації до обстановки допиту й усуненню небажаних станів психіки допитуваного і стимулююча установку на необхідність спілкування. Поділення системи тактичних прийомів на підсистеми залежно від цілей встановлення такого контакту зазнає подальшої диференціації, обумовленої процесуальним становищем допитуваного. Так, підсистема тактичних прийомів, стимулююча установку на необхідність спілкування із свідком (потерпілим), містить: 1) роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань; 2) переконання в необхідності надання допомоги органам розслідування; 3) роз'яснення суті наслідків скоєного злочину або можливості їх виникнення в майбутньому; 4) показ фотознімків (предметів), пов'язаних зі скоєним злочином та його наслідками; 5) використання позитивної оцінки окремих рис особи допитуваного.

У роботі визначаються можливості актуалізації забутого у пам'яті допитуваного. Такі можливості ґрунтуються на збудженні нервових зв'язків або асоціацій. Автор пропонує систему тактичних прийомів, спрямовану на актуалізацію у пам'яті забутого. Ця система, використовується під час допиту свідків (потерпілих) або обвинувачених (підозрюваних) і включає: 1) постановку нагадуючих запитань; 2) показ речових і письмових доказів; 3) демонстрацію іншої матеріалізованої інформації; 4) використання зображувальних можливостей допитуваного; 5) оголошення показань інших осіб; 6) допит на місці події. Результати анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури і МВС України свідчать про те, що 7С% слитаних використовують названі прийоми у певних комплексах, а 34% — відзначили запропоновану послідовність їх реалізації як найбільш оптимальну, яку вони застосовують у своїй практиці.

У процесі допиту свідків чи обвинувачених у їх показаннях можуть виникнути перекручення, що є результатом свідомої неправди допитуваного. Застосування тактичних прийомів, сприяючих усуненню неправди у свідченнях, вимагає визначення її мотивів, попереднього виявлення й оцінки. Дослідник аналізує запропоновані в криміналістичній літературі (Ф.В.Глазирін, Г.Г.Доспулов) групи тактичних прийомів, спрямованих на усунення неправди у показаннях. Обґрунтовується висновок, що розробка системи тактичних

прийомів, сприяючих виявленню неправди у показаннях допитуваного, передбачає необхідність урахування його процесуального положення і форми неправдивого повідомлення. Дисертант виділяє такі підсистеми тактичних прийомів, характерні для допиту обвинуваченого (підозрюваного): 1) викриття неправди при повному запереченні обвинуваченим (підозрюваним) вини і висуненні своєї версії, спростовуючої обвинувачення (підозру); 2) викриття неправди в ситуації часткового визнання обвинуваченим (підозрюваним) вини; 3) подолання умовчання про факти, що цікавлять органи розслідування; 4) викриття неправдивої заяви про алібі; 5) встановлення обмови; 6) встановлення самообмови.

Кожна з названих підсистем містить найбільш доцільний комплекс тактичних прийомів, спрямованих на досягнення поставленої мети. Так, підсистема тактичних прийомів, яка спрямована на викриття неправдивої заяви про алібі, передбачає: 1) постановку деталізуючих запитань щодо перебування допитуваного в указаному ним місці; 2) постановку контрольних запитань щодо фактів, точно встановлених по справі; 3) оголошення фрагментів показань осіб, на яких зіслався обвинувачений (підозрюваний) по протиріччям, що виникли; 4) оголошення свідчень осіб, спростовуючих заяву про алібі обвинуваченого (підозрюваного); 5) пред'явлення доказів, що підтверджують перебування обвинуваченого (підозрюваного) у місці скоєння злочину; 6) оголошення висновків експертиз, результатів окремих слідчих дій, указуючих на можливість перебування допитуваного у місці скоєння злочину. Результати анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури і МВС України дозволили визначити тактичні прийоми, що входять до розглядуваної підсистеми, показали її оптимальну послідовність у розташуванні прийомів (38% опитаних відзначили вказану послідовність прийомів як найдоцільнішу, що застосовується ними у повсякденній практиці).

У главі 3 — Системи тактичних прийомів обшуку — відмічається специфіка тактики обшуку, визначається її ситуаційна обумовленість, здійснюється розробка систем тактичних прийомів. У роботі досліджуються різні визначення поняття обшуку, встановлюється його яскраво виражений пошуковий і примусовий характер. Автор робить критичний аналіз окремих тактичних прийомів обшуку, які рекомендуються в криміналістиці (О.О.Закатов, І.М.Лузгін, З.Г.Самошина та ін.).

Дослідження тактичних прийомів обшуку і здійснення

їх систематизації передбачає необхідність розгляду ситуаційної обумовленості останніх, виділення типових ситуацій обшуку. На думку дисертанта, ситуації обшуку можуть бути поділені на ті чи інші види залежно від різних підстав. Так, у залежності від присутності чи, навпаки, відсутності обшукуваного під час обшуку можна виділити дві ситуації: здійснення обшуку в присутності обшукуваного і здійснення обшуку в його відсутність. Залежно від ставлення обшукуваного до пропозиції слідчого видати вказані у постанові предмети чи документи або указати місце, де переховується злочинець, можливо виділити: ситуацію обшуку при добровільній видачі і ситуацію обшуку при відмові добровільної видачі. У залежності від ставлення обшукуваного до здійснюваного обшуку можна назвати: 1) ситуацію активної протидії (коли обшукуваний своїми діями намагається заважати проведенню обшуку, не виконує законних вимог слідчого чи працівника міліції, істерично реагує на їх дії, зневажає їх); 2) ситуацію нейтральної поведінки обшукуваного і його відмову від спілкування з слідчим (коли обшукуваний показує свою байдужість чи зневагу до дій слідчого, демонструє явну відмову від діалогу з обшукувачем, не бажає з ним розмовляти, відповідати на запитання); 3) ситуацію надання допомоги слідчому під час проведення пошукових дій (коли обшукуваний намагається сприяти слідчому у його пошуках або імітує активну допомогу). Ситуації обшуку можуть бути диференційовані також залежно від гаданого способу схову предмета пошуку. Тут можна прослідкувати три типові ситуації, коли передбачається, що предмет пошуку: 1) сховано без спеціального маскування; 2) видозмінено або знищено; 3) сховано у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях.

Специфіка обшуку відображає і своєрідність запропонованих груп ситуацій, їх взаємозв'язки і динамізм. Дослідження ситуаційної варіантності обшуку дозволило накреслити певні системи тактичних прийомів, які будуть найбільш доцільними в тій чи іншій ситуації обшуку. Автор пропонує схематичну модель, що відображає взаємозв'язок ситуацій обшуку і систем тактичних прийомів.

Щодо вищеназваних ситуацій обшуку дисертант пропонує відповідні системи тактичних прийомів. Ці системи прийомів, виконуючи різноманітні функції (діагностичні, пізнавальні, психологічного впливу), дозволяють визначити необхідність пошуків, вплинути на обшукувану особу, одержати від неї певну інформацію, вибрати напрямок пошуків

і виявити об'єкти пошуку. В роботі аргументується зміст систем тактичних прийомів обшуку, визначається їх структура, доцільність елементів, логічна послідовність. Так, система тактичних прийомів, спрямована на подолання відмови обшукуваного від спілкування, включає: 1) роз'яснення мети і необхідності обшуку; 2) постановку нейтральних запитань; 3) залучення обшукуваного до діяльності слідчого; 4) словесну розвідку. Такі елементи системи в ситуації відмови обшукуваного від спілкування були встановлені під час анкетування слідчих прокуратури та МВС України, зокрема: словесна розвідка (67% опитаних); роз'яснення мети і необхідності обшуку (64%); постановка нейтральних запитань (62%); залучення обшукуваного до діяльності слідчого (54%); інше (8%). Результати анкетування показали, що 26% слідчих намагаються використати тактичні прийоми у послідовності, яка передбачається системою.

Особливий інтерес являють собою системи тактичних прийомів обшуку, пов'язані з взаємодією з матеріальними об'єктами. Характер їх спрямованості ґрунтується на імовірному судженні про способи схову предмета пошуку. Запропоновані системи тактичних прийомів повинні являти собою своєрідні алгоритми діяльності слідчого в тій чи іншій ситуації. Так, система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках чи інших суб'єктивно недоступних місцях, може містити у своєму складі такі прийоми: 1) аналіз ознак предмета пошуку; 2) зіставлення предмета пошуку з різноманітними об'єктами місця обшуку; 3) орієнтацію на професіональні (чи інші) навички обшукуваного при визначенні місця схову; 4) використання можливостей типових аналогів; 5) аналіз окремих ділянок приміщення, меблів та інших об'єктів з метою встановлення демаскуючих ознак; 6) зіставлення однакових предметів поміж собою. Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України, здійсненого автором, підтверджують запроповану послідовність реалізації тактичних прийомів системи та її елементний склад.

У висновку роботи сформульовані головні положення розробленої автором концепції систематизації тактичних прийомів, викладені загальні підсумки проведеного дослідження.

Основні положення дисертації опубліковані в таких роботах:

1. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. — Харьков: РИП Оригинал, 1995. - 12,5 друк. арк.

2. Тактика допиту: Текст лекції. — Харків: Укр. юрид. акад., 1992. - 1, 4 друк. арк.

3. Тактика огляду місця події: Конспект лекції. — Харків: Укр. держ. юрид. акад., 1994. - 1,2 друк. арк.

4. Роль негативных обстоятельств в расследовании преступлений, совершенных в условиях неочевидности // Проблемы раскрытия и расследования преступлений в условиях неочевидности: Сб. науч. тр.— Волгоград: ВСП МВД СССР, 1989. -0,5 друк. арк.

5. Возможности программирования допроса // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. тр.— Свердловск, 1989. -0,5 друк. арк.

6. Допрос несовершеннолетних: информационная сущность // Вопросы укрепления социалистической законности и правопорядка, усиления охраны прав и законных интересов граждан в условиях перестройки социалистического общества: Сб. науч. тр.— Киев: УМК ВО, 1989. -0,5 друк. арк.

7. Проблема систематизации приемов допроса несовершеннолетних // Правовая реформа и проблемы ее реализации: Тез. докл. и сообщ. региональной науч.-практ. конф.— Краснодар, 1989, -0,2 друк. арк.

8. Подготовка к допросу несовершеннолетних // Реформа политико-правовой системы советского общества и укрепления социалистического правопорядка: Тез. выступл. к обл. конф. молод. учен. и соискат.— Харьков, 1990. -0,2 друк. арк.

9. Предмет допроса несовершеннолетних // Актуальные проблемы правовой реформы: Сб. науч. тр.— Киев: УМК ВО, 1990. -0,5 друк. арк.

10. Использование данных психологии в допросе несовершеннолетних // Пробл. соц. законности: Респ. межвед. науч. сб.— Харьков: Основа, 1990. -Вып. 26. -0,5 друк. арк.

11. Планирование допроса несовершеннолетних // Новое политико-правовое мышление и реализация правовой реформы: Сб. науч. тр.— Киев: УМК ВО, 1991 (в соавт.). -0,5

друк. арк.

12. К вопросу о возможностях разоблачения лжи на допросе // Проблемы совершенствования законодательства Украины и практики его применения: Краткие тез. докл. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. молод. учен. и соискат. — Харьков: Укр. юрид. акад., 1991. -0,2 друк. арк.

13. Проблема систематизации тактических приемов // Правовое регулирование государственного строительства в Украине и проблемы совершенствования законодательства: Краткие тез. докл. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. — Харьков: Укр. юрид. акад., 1992. -0,2 друк. арк.

14. Судебно-психологическая экспертиза: состояние и перспективы // Актуальные проблемы современной психологии: Материалы науч. чтений., посв. 60-летию Харьк. психолог. школы. — Харьков: ХГУ, 1993. -0,2 друк. арк.

15. Источники и функции тактических приемов в криминалистике // Сб. крат. тез. докл. и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выпол. проф.-препод. составом Укр. юрид. акад. в 1992 г. — Харьков: Укр. юрид. акад., 1993. -0,2 друк. арк.

16. Психологические основы использования тактических приемов // Сб. крат. тез. и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выпол. проф.-препод. составом Укр. гос. юрид. акад. в 1993 г. — Харьков: Укр. гос. юрид. акад., 1994. -0,2 друк. арк.

17. Актуализация забытого при допросе: проблемы и возможности // Пробл. законности. — Харьков: Нац. юрид. акад. України, 1995. -Вып. 29. -0,5 друк. арк.

18. Проблема алгоритмизации тактики допроса несовершеннолетних // Криминалистика и судебная экспертиза: Межвед. науч.-метод. сб. — Киев, 1995. -Вып. 47. -0,5 друк. арк.

19. Психологічні основи тактичного ризику в слідчій діяльності // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези доп. та наук. повід. наук.-практ. конф. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 1995. -0,2 друк. арк.

20. Проблемы использования психологического воздействия в уголовном судопроизводстве // Проблемы развития юридической науки и практики в условиях формирования правовой системы Украины: Сб. науч. тр. — Харьков, 1995. -0,5 друк. арк.

21. Ситуационная обусловленность тактических приемов в криминалистике // Криминалистика и судебная экспертиза:

Межвед. науч. -метод. сб.— Киев, 1996. -Вып. 48 (в печати).
-0,5 друк. арк.

22. Системи тактичних прийомів допиту: Роздавальний матеріал до практичних занять студентів з курсів “Криміналістика” і “Психологія”.— Харків: Укр. юрид. акад., 1994 (у співавт.). -1,2 друк. арк.

23. Плани і методичні вказівки до практичних та лабораторних занять з криміналістики для студентів IV курсу денного та вечірнього факультетів.— Харків: Укр. держ. юрид. акад., 1993 (у співавт.). -2,1 друк. арк.

24. Плани та методичні вказівки до практичних і лабораторних занять з криміналістики для студентів IV курсу.— Харків: Укр. юрид. акад., 1994 (у співавт.). -2,6 друк. арк.

Всього опубліковано праць по темі дисертації загальним обсягом понад 25 друк. арк.

Shepitko V.Y. Theoretical problems of systematization of the tactical ways in criminalistics.

The thesis in the form of a manuscript for a Doctor's of Laws degree in the field 12.00.09 - Criminal Procedure and criminalistics; forensic examination.

National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise, Kharkov, 1996.

24 scientific papers and a manuscript of the thesis, which contains theoretical researches of the scientific principles of systematization of the tactical ways, are defended. It has been established that regulation of the tactical ways and putting them into the corresponding systems and subsystems require study and picking out the model situations. It has been realized the introduction of the elaborated systems of the tactical ways of separate procedural acts into the practical work of the Procurator's office of Ukraine and the ministry of the interior of Ukraine and into studies.

Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. Национальная юридическая академия Украины

им. Ярослава Мудрого, Харьков, 1996.

Защищается 24 научных работы и рукопись диссертации, которые содержат теоретические исследования научных основ систематизации тактических приемов. Установлено, что упорядочение тактических приемов, приведение их в соответствующие системы и подсистемы требуют изучения и выделения типовых ситуаций. Осуществлено внедрение разработанных систем тактических приемов отдельных процессуальных действий в практику органов прокуратуры и МВД Украины, а также в учебный процесс.

Ключові слова: система тактичних прийомів, тактичний прийом, спосіб дії.

Відповідальний за випуск
проф. Матусовський Г. А.
Підп. до друку 2.07.96. Формат 60×84^{1/16}. Папір друк. № 2.
Друк офсетний. Умов. друк. а. 1, 86
Тираж 100 екз. Зам. № р284 Безкоштовно

ЗАТ «Друкарня № 16»
310003, Харків—003. вул. Університетська, 16.

U38487

A_B

AB 35.377